

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСІВ ЗАОЩАДЖЕННЯ У КРАЇНАХ
ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Досліджено особливості тенденцій і закономірностей розвитку процесів заощадження у країнах Центральної та Східної Європи

Вступ. Заощадження є для економіки зерном, яке в майбутньому дасть сходи, забезпечуючи подальше зростання. Не маючи заощаджень, держави не можуть інвестувати ані в матеріальні цінності, ані в людський капітал. Різкі зміни в структурі світових заощаджень, які відбуваються протягом останніх десятиліть, є дуже важливим фактором. Вони приводять в рух найскладнішу проблему світових дисбалансів – суттєву диспропорцію між профіцитом та дефіцитом платіжних балансів. Як вважають деякі розвинені країни, вони надають менш розвиненим країнам величезну послугу, утилізуючи

надлишки їхніх заощаджень. Однак насправді зміна структури світових заощаджень – це не просто проблема утилізації невикористаних заощаджень, це проблема оптимального вибору, пов'язаного з альтернативним використанням таких коштів.

Постановка проблеми. Впродовж останніх двох десятиліть норма валового заощадження у світовому господарстві складає приблизно таку ж величину, що й норма валового нагромадження – 21-22 %, причому обидва показники вищі у країнах, що розвиваються, та нижчі у розвинених країнах (табл. 1).

Таблиця 1. Норма заощадження та нагромадження у розвинених країнах та країнах, що розвиваються*

	1980-1985	1985-1990	1990-1995	1995-2000	2000-2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013-2015
Норма заощадження, % до ВВП											
Розвинуті країни	21,5	21,9	21,4	21,6	20,1	19,4	16,9	17,7	18,6	19,2	19,6
Країни з ринками, що розвиваються та формуються	23,1	21,1	22,1	24,2	28,8	33,7	32,0	32,4	32,8	33,0	34,0
Норма нагромадження, % до ВВП											
Розвинуті країни	23,0	23,3	22,3	22,0	21,0	20,9	17,8	18,4	19,0	19,6	20,3
Країни з ринками, що розвиваються та формуються	24,2	24,1	26,2	25,1	26,2	30,0	29,9	30,8	31,2	31,4	31,9

*Дані за 2011-2015 рр. є прогнозом МВФ [2].

Проте, якщо у більшості країн, що розвиваються, інвестиції помітно поступаються заощадженням то у розвинених країнах ситуація неоднозначна: до 2009 р. у США заощадження помітно відставали від інвестицій, для зони євро було характерним незначне перевищення заощаджень над інвестиціями. Що стосується Японії та азіатських НІК (Південна Корея, Сінгапур, Тайвань та Гонконг), то тут заощадження все більше переважають інвестиції [3].

Заощадження населення є одним з ключових індикаторів стану економіки у розвинених країнах. У країнах ЦСЄ, а особливо у країнах Східної Європи, інструментів заощаджень незрівнянно менше, ніж у Західній Європі та США, та й практика купувати цінні папери у доповнення до вкладів майже не розвинена. Крім того, збільшення заощаджень, яке на певних етапах відбувається у країнах з перехідною економікою, може бути пов'язано із закінченням процесів девальвації національної валюти. Тому заощадження населення у досліджуваному регіоні не є ключовим показником макроекономіки на відміну від державних заощаджень та заощаджень корпорацій.

Політика високих темпів базується на високій нормі заощаджень та високій ефективності виробництва. Деякі економісти пояснюють невинувато низькі темпи зростання країн ЦСЄ недостатнім рівнем внутрішніх заощаджень (наприклад, в Угорщині) та низькою ефективністю господарства (як, наприклад, у Польщі) [1]. Дослідимо, наскільки є вірним це ствердження.

Викладення основного матеріалу дослідження. Дефіцит заощаджень як джерела нагромадження капіталу може виявитися результатом прагнення зберегти внутрішнє споживання на високому рівні або наслідком жорсткої фінансової політики, що призводить до зростання відсоткових ставок та відтоку капіталів з країни, коли кошти переключаються на придбання іноземних цінних паперів, а не вкладаються усередині країни.

До скорочення темпів зростання національних заощаджень призводить й зменшення валютних накопичень країни, яке може відбуватися у результаті вимушеної обмежувальної зовнішньоекономічної політики.

Величина інвестицій залежить, як відомо, від заощаджень основних макроекономічних агентів, що формуються незалежно один від одного. Отже, будь-яке

збільшення норми світових капіталовкладень забезпечується перерозподілом доходів домогосподарств, приватного бізнесу та держави від споживання на користь накопичення.

Статистичні дані у ряді розвинених країн світового господарства показують, що заощадження домогосподарств та підприємств приватного бізнесу можуть замінювати один одне. У цих країнах по мірі збільшення накопичень підприємств вартість капіталу зазвичай підвищується. При цьому відбувається певне скорочення заощаджень домогосподарств у зв'язку з дією ефекту багатства.

У країнах, що розвиваються, на норму заощадження істотний вплив здійснюють віковий склад населення, очікуваний рівень споживання, зростання доходів, пенсійне забезпечення. У зв'язку з тим, що домогосподарства прагнуть зберегти певний рівень споживання відповідно до очікуваного доходу та доходу, отриманого в особисте розпорядження, рівень заощаджень змінюється протягом життя сім'ї. Якщо в державі переважна частина населення представлена молодими людьми та людьми пенсійного віку, то норма заощадження буде мати тенденцію до скорочення.

У країнах, що швидко розвиваються, норма заощадження зазвичай є більш високою через значний розрив між доходами економічно активного населення та пенсіонерів, що призводить до підвищення й загального рівня нагромадження.

Ще одним чинником, що істотно впливає на рівень заощаджень домогосподарств у країнах, що розвиваються, є зміна багатства. Приріст багатства, який може відбуватися у разі збільшення вартості цінних паперів, житла, землі, стимулюватиме домогосподарства скоротити заощадження з метою поліпшення поточного рівня споживання.

Нарешті, державна соціальна політика також може змінювати рівень заощадження у країнах, що розвиваються. Держава, впливаючи на структуру доходів та споживання через програми соціального забезпечення, регулює норму заощадження. Так, наприклад, перерозподіл національного доходу на користь пенсіонерів зазвичай знижує норму приватних заощаджень у зв'язку зі зменшенням необхідності заощаджувати "на старість". У розвинених країнах,

незважаючи на присутність великої кількості державних і приватних пенсійних програм, працездатне населення є схильним до заощадження: прагнення зберегти певний рівень споживання впродовж усього життя стимулює зростання заощаджень в працездатному віці. Так, наприклад, у США пенсіонери старше 65 років більше половини свого доходу отримують від відсотків з цінних паперів. У людей пенсійного віку стимулів робити заощадження вже немає.

У більшості країн, що розвиваються, тривалість життя є порівняно малою, соціальні системи слабкими, а переважна частина населення отримує дохід, який рідко перевищує прожитковий мінімум. У ряді держав практично відсутнє пенсійне забезпечення. У цих країнах забезпечення старості не буде важливим мотивом заощаджень. Більш того, істотна роль у формуванні заощаджень в країнах, що розвиваються, належить неофіційним інститутам у зв'язку з нерозвиненістю фінансово-кредитної системи.

Акумуляція заощаджень у державному секторі країн, що розвиваються, також має свої особливості. Провідну роль у формуванні доходів держави грають націоналізовані виробничі підприємства, часто низькорентабельні, що знижує можливості збільшення рівня державних заощаджень. Нерозвиненість кредитно-фінансової та адміністративної інфраструктур також впливає на динаміку заощаджень державного сектору. Державний сектор у більшості країн, що розвиваються, є дебітором, що обумовлює високу частку державних капіталовкладень у загальному обсязі інвестицій.

Динаміка заощадження та нагромадження у світовому господарстві в останні десятиліття зазнала значних змін. У 80-х рр. XX ст. у розвинених країнах приватні заощадження скоротилися під дією лібералізації споживчого кредиту. Можливість отримати кредит під нерухомість підвищила ліквідність інвестицій в житло і призвела до зниження заощаджень для крупних покупок.

Результатом стала зростаюча заборгованість домогосподарств, яка зумовила скорочення споживчого кредиту наприкінці 80-х рр. Разом з тим відбулося збільшення державних заощаджень внаслідок економії на соціальних витратах та скорочення потреби у випуску державних позик для фінансування бюджетних дефіцитів.

Карколомне зростання дефіцитів бюджету, що відбувалося у 70-х рр., було обумовлено збільшенням військових та соціальних витрат держав, а також скороченням податкових надходжень внаслідок зниження ділової активності. На початку 90-х рр. дефіцити централізованих бюджетів провідних країн світу скоротилися з 4-10 до 1-4 % ВВП.

Проте скорочення бюджетних дефіцитів у 80-ті рр. не завжди означало збільшення державних накопичень. Заходи по скороченню внутрішніх та зовнішніх боргів, які здійснювалися багатьма розвиненими країнами, сприяли збільшенню внутрішніх

заощаджень, проте часто здійснювалися за рахунок скорочення капіталовкладень громадського сектору.

Стимування державних капіталовкладень допомагало лише скоротити бюджетні дефіцити, а збільшення прибутків державних бюджетів досягалося за рахунок припливу податкових надходжень або економії на інших витратних статтях.

Таким чином, жорсткі монетаристські заходи, які проводилися в розвинених країнах впродовж 80-х рр. та сприяли вирішенню багатьох проблем, у 90-ті рр. знову поступилися місцем стимулюючій політиці у рамках регулювання грошової пропозиції.

У країнах, що розвиваються динаміка норми заощадження розвивалася не так однозначно. Протягом 1976-1986 рр. внутрішні інвестиції в країнах, що розвиваються, скоротилися з 25 до 22,5 %, а в першій половині 90-х рр. знов вирости до 24 % ВВП. Проте, підвищувальна тенденція спостерігалася не у всіх країнах, що розвиваються.

Висока норма заощаджень (більш ніж 30 %) спостерігалася в країнах, що швидко розвивалися – Сінгапурі, Таїланді, Танзанії, Алжирі, Індонезії. Одночасно у країнах, які мали труднощі з обслуговуванням зовнішнього боргу, основу внутрішніх заощаджень склали приватні накопичення, хоча їх частка була неоднаковою у різних країнах. Впродовж 1985-1995 рр. частка приватних заощаджень була найбільш високою у країнах Близького Сходу та Африки – майже 90 % від сукупних заощаджень.

Щодо країн ЦСЄ, то, аналізуючи рівень заощадження, перш за все, необхідно розібратися, як вимірюються вартісні показники кінцевого споживання, валових інвестицій та ВВП. У порівнянні із середньорегіональним рівнем ЄС-15 ціни на споживчі товари у країнах ЦСЄ (особливо в країнах, що не є членами ЄС) є нижчими, тоді як ціни на інвестиційні товари (особливо на устаткування та машини) – приблизно такі ж самі. Враховуючи цей факт, стає зрозумілим, що в країнах ЦСЄ відносна вартість інвестицій є завищеною (що виражається в завищеній нормі заощадження та нагромадження), а відносна вартість споживання – заниженою. У зв'язку з цим, порівнюючи показники різних країн в цілях міжнародного зіставлення, слід використовувати ціни на основі ПКС.

У першому наближенні норма заощадження у країнах ЦСЄ близька до аналогічних показників у західноєвропейських країнах – в 2007 р. вона складала 22 %. У поєднанні із значним притоком ПІІ це зумовило відносно високе відношення інвестицій до ВВП. У деяких країнах (Чехії, Естонії, Словаччині) це відношення наближалось до 30 %.

Проте, на відміну від західноєвропейських країн в досліджуваному регіоні протягом останніх п'ятнадцяти років (аж до кризи 2008 р.) спостерігалось значне відставання заощаджень від інвестицій (рис. 1, 2).

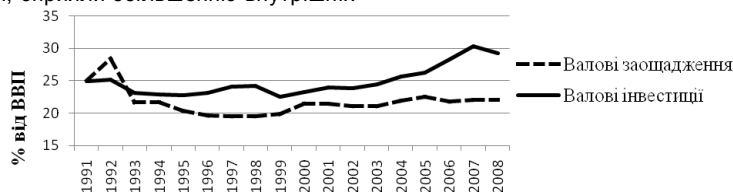

Рис. 1. Співвідношення між валовими інвестиціями та валовими заощадженнями у країнах ЦСЄ

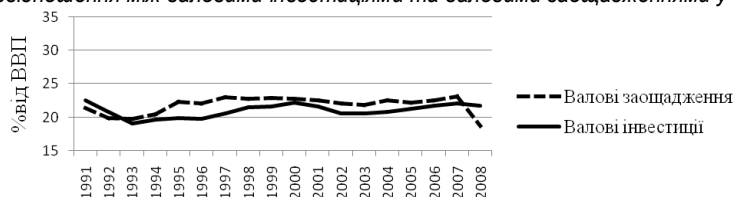

Рис. 2. Співвідношення між валовими інвестиціями та валовими заощадженнями у країнах ЄС-15

Низькі показники норми внутрішніх заощаджень для країни, що розвивається, виявляються небезпечними за кількома причинами. Перш за все, низький рівень внутрішніх заощаджень уповільнює інвестиції (особливо у малому та середньому бізнесі, який має обмежений доступ до зовнішніх джерел фінансування) унаслідок підвищення вартості капіталу, а будь-яке збільшення попиту на інвестиції відбивається у швидкому погіршенні стану рахунку поточних операцій, оскільки інвестиції, що перевищують внутрішні заощадження, фінансуються лише за рахунок припливу іноземного капіталу.

У період кризи 2008-2009 рр. багато країн ЦСЄ улучили у ту ж саму пастку, в яку вже потрапляли країни, що розвиваються. Кризи в них повторювалися саме тоді, коли виникала нестача заощаджень, і інвестиції мали підтримуватися за рахунок нарощування зовнішнього боргу, що наражало на ризик стабільності обмінного курсу

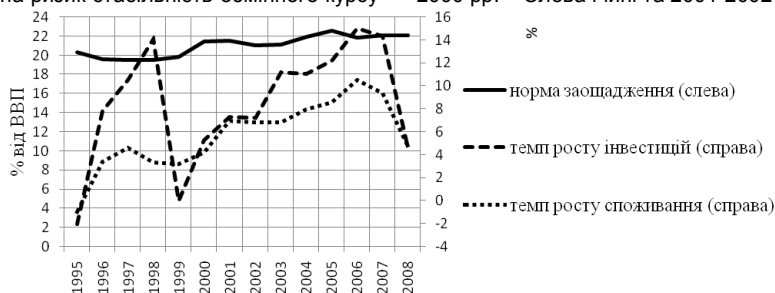

Рис. 3. Низька норма заощадження у поєднанні із зростаючими темпами споживання та інвестицій у країнах ЦСЄ

Низька норма заощадження у країнах ЦСЄ має своє пояснення – рід у тім, що так було не завжди. У СРСР та деяких інших соціалістичних країнах Центральної Європи впродовж десятиліть спостерігалася висока норма нагромадження та заощадження. Останніми роками існування РЕВ норма нагромадження у СРСР знаходилася на рівні 32% по відношенню до ВВП, норма заощадження – приблизно на рівні 31%. В Угорщині норма нагромадження та заощадження знаходилася на рівні 26-27%, Болгарії – норма нагромадження – 33-34%, норма заощадження – 30%, Польщі – 32-38 та 33% відповідно.

Що стосується Росії, то після розпаду Радянського Союзу норма валового нагромадження впала до найменшого значення після дефолту у 1999 р. – 15%, а потім стала поступово відновлюватися, досягнувши 21 – 24% у 2004-2007 рр.

Починаючи з 1997 р., норма валового нагромадження у Росії є стабільно нижчою за середній показник по країнах ЦСЄ. Що стосується норми валового заощадження, то наприкінці 80-х рр. вона мала тенденцію до зниження, коливаючись на рівні близько 28% ВВП, але потім підвищилася та перебрала радянські показники, склавши 31-33% ВВП у 2004-2007 рр. На сьогодні подібна норма валового заощадження є однією із найвищих у світі – серед великих країн вона вище тільки у Китаї. Передусім така ситуація в Росії пов'язана із стійким позитивним сальдо поточного платіжного балансу внаслідок підвищення світових цін на енергоносії та падіння обсягів імпорту, викликаного скороченням внутрішнього попиту. Це стало наслідком проведення державою політики дефляції. Імпорт у порівнянні з ростом експорту відновлюється повільно із-за тривалої боротьби з інфляцією через обмеження росту грошової маси у рамках державної дефляційної політики. Звичайно, в таких умовах основна частина сальдо накопичується в руках експортерів. Крім того, в Росії як і раніше заощадження населення залишаються досить високими.

У 90-х рр. економічна нестабільність та висока інфляція, пов'язані з переходом до ринку країн ЦСЄ, привели до зниження заощаджень домогосподарств. Заощадження підприємств та держави також зменшилися: низька рентабельність у секторі підприємств (яка частково пояснювалася незавершеною приватизацією та реструктуризацією збиткових державних підприємств) та великі дефіцити в державному секторі стали причиною. В цілому по регіону норма заощадження впала з 28,4% у

та призводило до боргових криз, які перешкоджали реалізації існуючого потенціалу для зростання.

Низька норма заощадження у поєднанні із зростаючими темпами споживання та інвестицій на фазі підйому – так сформулювали причину глибокого спаду економіки країн ЦСЄ у 2008-2009 рр. експерти з Австрійського інституту економічних досліджень (рис. 3) [4].

Такі серйозні економічні диспропорції змусили уряди багатьох країн ЦСЄ здійснювати жорсткі заходи стабілізаційної політики, з метою запобігання надмірному збільшенню зовнішнього дефіциту. Практично у всіх країнах регіону за винятком Росії, де рівень заощадження був завжди вищим, такі диспропорції викликали різкі спади економічного зростання у 1995-1996 рр. – у Чехії та Угорщині, 1997-1999 рр. – прибалтійських країнах, 1999-2000 рр. – Словаччині та 2001-2002 рр. – Польщі.

1993 р. до 19,6% – у 1998-1999 рр. Позитивна динаміка з'явилася лише на початку XXI ст.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Як вже відзначалося вище, високий рівень нагромадження та заощадження є необхідною умовою економічного зростання країн, що розвиваються. Так, ключовим чинником перетворення Ірландії у "кельтського тигра" стало підвищення норми заощадження у середині 90-х рр. Саме збільшення норми заощадження дозволило їй досягти результатів, які набагато перевищують показники інших країн ЄС. Проведення радикальних реформ державного сектору та значне скорочення дефіциту державного сектору стали основою нової внутрішньої економічної політики Ірландії. Така радикальна зміна внутрішньої економічної політики в Ірландії сприяла підвищенню рівня внутрішніх заощаджень. Цей урок має бути твердо засвоєний країнами Центральної та Східної Європи, якщо вони сподіваються добитися вищих заощаджень, інвестицій та темпів економічного зростання.

Список використаної літератури

- Орловский В.М. Ускорить перемены / В. М. Орловский // Финансы и развитие. Ежеквартальный журнал МВФ – 2004. – Выпуск 41. – №2. – С. 34-35 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/rus/2004/06/index.htm>.
- Gross National Savings and Total Investment Statistics International Monetary Fund. World Economic Outlook Database September 20, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/02/weodata/index.aspx>.
- Saving rate statistics. The World Bank. World Development Indicators (WDI)&Global Development Finance (GDF) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do>.
- Which Growth Model for Central and Eastern Europe after the Crisis: Kompetenzzentrum "Forschungsschwerpunkt Internationale Wirtschaft" Research Centre International Economics / Michael A. Landesmann // FIW Policy Brief. – 2010. – № 4. – 13 с.

МАГДІЧ Аліса Сергіївна – старший викладач кафедри міжнародної економіки та економічної теорії Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля

Наукові інтереси:

– циклічне коливання і криза в економіці